

Διδακτική αξιοποίηση των γραπτών ιστορικών πηγών στο μάθημα της Ιστορίας

Γιάννης Μπέμης

Η διδακτική αξιοποίηση των ιστορικών πηγών είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στο μάθημα της ιστορίας, γιατί συμβάλλει στην **κατανόηση των ιστορικών ζητημάτων** και στην **καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης**. **Αναπτύσσει επίσης το κριτικό πνεύμα** και την **ικανότητα σύνθεσης των ιστορικών γεγονότων**. Παρέχει ακόμη τη δυνατότητα στους μαθητές να αυτενεργούν και να δραστηριοποιούνται.

Η συνήθης κατηγοριοποίηση των ιστορικών πηγών είναι:

- α)** γραπτές πηγές (π.χ. αφηγηματικές πηγές, επίσημα κρατικά έγγραφα, ιδιωτικά έγγραφα, εφημερίδες, περιοδικά)
- β)** παραστατικές πηγές (π.χ. εικόνες, σκίτσα, χάρτες, διαγράμματα)
- γ)** απτικές πηγές (π.χ. νομίσματα, σφραγίδες, όπλα, κτίρια, τείχη)

1. Τα ζητούμενα των ιστορικών παραθεμάτων:

A. Άλλοτε ζητείται να λάβουμε υπόψη την ιστορική αφήγηση και το σχετικό παράθεμα και να απαντήσουμε σε συγκεκριμένη ερώτηση διδακτικής προσέγγισης ή αξιολόγησης.

Οι **πηγές** της ιστορίας διακρίνονται σε **άμεσες** και **έμμεσες**. **Άμεσο** είναι αυτούσια κατάλοιπα του παρελθόντος, όπως κείμενα συνθηκών, νομοθεσίες, έγγραφα, νομίσματα, σφραγίδες, ανασκαφικά ευρήματα, πρακτικά συνόδων κ.ά. **Έμμεσες** είναι οι πηγές, οι οποίες είτε εκ προθέσεως, (όπως είναι τα ιστοριογραφικά έργα), είτε ως προϊόντα του πνευματικού βίου μίας εποχής παρέχουν ειδήσεις περί αυτής. **Οι πηγές αυτές εκφράζουν υποκειμενική γνώμη του συγγραφέα:** π.χ. χρονογραφίες, ιστοριογραφίες, απομνημονεύματα, λογοτεχνικά κείμενα, ρητορικοί λόγοι.

Επομένως για να δώσουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για το ζητούμενο θα πρέπει να λάβουμε υπόψη: **1)** την ιστορική αφήγηση και **2)** τις πληροφορίες που παρέχει το παράθεμα.

Β. Άλλοτε ζητείται, λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες ενός παραθέματος, να απαντήσουμε σε μια ερώτηση. Στην περίπτωση αυτή το παράθεμα περιλαμβάνει συνήθως πληροφορίες που δεν περιέχονται στην ιστορική αφήγηση.

Γ. Άλλοτε ζητείται η σύγκριση και εξαγωγή πληροφοριών και συμπερασμάτων από δύο πηγές-παραθέματα. Συνήθως τα παραθέματα αυτά περιέχουν διαφορετικές πληροφορίες και γι' αυτό θα πρέπει να είμαστε σε θέση να συγκρίνουμε τις διαφορετικές πληροφορίες, έχοντας υπόψη την ιστορική αφήγηση και να συνθέσουμε την απάντησή μας, η οποία αξιοποιεί τις πληροφορίες του βιβλίου και τα δεδομένα του παραθέματος. Η συγκριτική μελέτη των πηγών συμβάλλει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης.

Δ. Άλλοτε ζητείται ο σχολιασμός ενός παραθέματος. Συχνά εντοπίζονται κάποια γεγονότα, πράξεις, πρόσωπα και κίνητρα και ζητείται η αξιολόγηση τους. Η αξιολόγηση αυτή γίνεται με βάση τις ιστορικές γνώσεις των μαθητών.

2. Συνήθεις ερωτήσεις που αφορούν τις ιστορικές πηγές:

Οι ερωτήσεις έχουν σκοπό την εμπέδωση κεκτημένων γνώσεων και την αξιοποίηση τους για την καλλιέργεια της ιστορικής κρίσης.

Προτεινόμενες ερωτήσεις:

- 1.** Αναζήτηση κινήτρων, προθέσεων, του δημιουργού της ιστορικής πηγής. Αυτό συντελεί στη διαπίστωση της αξιοπιστίας ή μη του παραθέματος.
- 2.** Σχέση αιτίων και αποτελεσμάτων. Αναζήτηση των συνεπειών ενός ιστορικού γεγονότος.
- 3.** Διάκριση αιτίων και αφορμών.
- 4.** Ζητούνται οι ενέργειες στις οποίες προέβη ένα ιστορικό πρόσωπο, οι λόγοι που τον οδήγησαν σε αυτές τις ενέργειες, οι τρόποι με τους οποίους ενήργησε. Ζητείται επίσης να ασκηθεί κριτική των ενεργειών αυτών ή να σκιαγραφήσουμε την προσωπικότητά του.
- 5.** Ζητείται η σύνθεση του περιεχομένου δύο ή περισσότερων πηγών.

6. Ζητείται η σύγκριση δύο η περισσότερων ιστορικών πηγών και ο εντοπισμός των ομοιοτήτων και των διαφορών. Στην περίπτωση αυτή η δεύτερη πηγή θα είναι συμπληρωματική ή αντίθετη ή γραμμένη από διαφορετική οπτική γωνία. Απαιτείται πολύπλευρη εξέταση των γεγονότων. Επιπλέον μπορούμε να ζητήσουμε την εξαγωγή συμπερασμάτων μέσα από το συσχετισμό των πληροφοριών διαφορετικών πηγών.

7. Κριτική και αξιολόγηση γεγονότων, πράξεων, προσώπων που αναφέρονται στις ιστορικές πηγές. Αναζητούνται τα κίνητρα δράσης των προσώπων και αξιολογείται η επιχειρηματολογία.

8. Σχολιασμός φράσης ή πληροφορίας που μας δίνει μια πηγή.

9. Ανάπτυξη μιας άποψης και ελεύθερη διατύπωση προσωπικής γνώμης πάνω σ' αυτή την άποψη.

10. Ζητείται να συνδέσουμε τα ιστορικά στοιχεία μιας πηγής με την ιστορική αφήγηση του σχολικού εγχειριδίου και να απαντήσουμε σε ερώτηση διδακτικής προσέγγισης ή αξιολόγησης. Η σύνδεση θα γίνει είτε επαγωγικά είτε παραγωγικά.

3. Επεξεργασία των γραπτών πηγών – παραθεμάτων:

Οι τρόποι και οι τεχνικές αξιοποίησης των πηγών στο μάθημα της ιστορίας εξαρτώνται κυρίως από τους διδακτικούς στόχους που θέτουμε, το περιεχόμενο της διδασκαλίας και κυρίως από τις ικανότητες των μαθητών. Είναι πλεονέκτημα η πηγή να έχει μικρή έκταση, κυρίως στο Γυμνάσιο. Θα μπορούσε η ανάλυση και η ερμηνεία των γραπτών πηγών να ακολουθήσει τα εξής βήματα:

A. Ανάγνωση – γλωσσική εξομάλυνση:

- Ανάγνωση των πηγών από τον μαθητή.
- Λεξιλογική εξομάλυνση. Διατρέχουμε την πηγή και υπογραμμίζουμε σημεία που δεν κατανοούνται εύκολα.

B. Προσέγγιση της πηγής:

- **Συμφραζόμενα:** αναγνώριση της ταυτότητας της ιστορικής πηγής: εξετάζουμε σε τι είδος ανήκει το απόσπασμα (ιστορικό, ποιητικό, ρητορικό κλπ.), ποιος είναι ο δημιουργός του, το χρόνο (πηγή σύγχρονη ή

μεταγενέστερη) και το σκοπό της συγγραφής, ποιες είναι οι συνθήκες κάτω από τις οποίες γράφηκε η πηγή. Ένταξη της πηγής στο ιστορικό πλαίσιο.

- **Εξέταση της αντικειμενικότητας και της αξιοπιστίας** της πηγής: **επισημαίνονται η σχέση του συγγραφέα με τα ιστορούμενα γεγονότα** και τα πρόσωπα της εποχής του, την προέλευση πληροφοριών, τις παραλείψεις, την αναζήτηση κινήτρων και προθέσεων του δημιουργού, τη διάκριση σχολίων-γεγονότων.

- **Συγκέντρωση των πληροφοριών – δεδομένων της πηγής**, οι οποίες σχετίζονται με την ιστορική περίπτωση και μπορούν να αξιοποιηθούν στην απάντησή μας (μπορούμε να υπογραμμίζουμε στο παράθεμα τις πληροφορίες που θα αξιοποιήσουμε).

Γ. Ερμηνεία – σύνδεση πηγής με την αφήγηση του βιβλίου – απάντηση σε ερωτήσεις:

- **Ερμηνεία της πηγής** με βάση τη διατύπωση συγκεκριμένων ερωτημάτων, τα οποία θέτουμε. Αναδιήγηση και σύνδεση της πηγής με την ιστορική αφήγηση. Η σύνδεση αυτή μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους: είτε παραγωγικά, ξεκινώντας από τα στοιχεία της ιστορικής αφήγησης και καταλήγοντας στην πηγή, είτε επαγωγικά, ξεκινώντας από τα στοιχεία της πηγής και καταλήγοντας στην ιστορική αφήγηση.

- **Σύγκριση πηγών** που προσεγγίζουν το θέμα από διαφορετικές οπτικές, εντοπισμός ομοιοτήτων και διαφορών, εξαγωγή ιστορικών συμπερασμάτων (σε περίπτωση που ζητάμε συγκριτική μελέτη πηγών).

- **Απάντηση σε ερωτήσεις.** Διαβάζουμε προσεκτικά το ερώτημα ή τα ερωτήματα για να κατανοήσουμε ποιο ή ποια είναι τα ζητούμενα.

4. Για να απαντήσουμε γραπτά σε ερώτηση που σχετίζεται με ένα παράθεμα:

Ακολουθούμε τις βασικές αρχές παραγωγής γραπτού λόγου:

Στην αρχή, **στον πρόλογο**, **κάνουμε μια σύντομη αναφορά στο είδος του παραθέματος** (δημοσίευμα τύπου, ιστοριογραφία, επίσημο έγγραφο) και μια σύντομη εισαγωγή στο γεγονός με το οποίο θα ασχοληθούμε. Ο πρόλογος προετοιμάζει την κυρίως απάντηση. **Ακολουθεί** η κυρίως απάντηση, στην οποία **συνδυάζουμε δημιουργικά το σχολικό εγχειρίδιο και το παράθεμα**, το

οποίο λειτουργεί συμπληρωματικά στην αφήγηση του εγχειριδίου. Σε καμία περίπτωση η απάντησή μας δεν αποτελεί το νόημα της πηγής. Έχουμε υπόψη μας ότι η πηγή τεκμηριώνει την ιστορική αφήγηση του βιβλίου και όχι το αντίστροφο. Η **απάντησή** μας **ολοκληρώνεται με έναν επίλογο**, στον οποίο καταγράφουμε κάποιες γενικότερες εκτιμήσεις και συμπεράσματα σχετικά με το θέμα που αναπτύξαμε στην κυρίως απάντηση. Μπορούμε επίσης να κάνουμε σύντομη αναφορά στις μετέπειτα εξελίξεις που αφορούν το συγκεκριμένο θέμα με βάση τις ιστορικές μας γνώσεις.

Για να είναι άρτια και ορθή η αξιοποίηση των πηγών θα πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη σημασία στις βασικές αρχές παραγωγής γραπτού λόγου δηλαδή προσέχουμε το περιεχόμενο, την έκφραση και τη δομή:

Περιεχόμενο: Η διατύπωση είναι ακριβής και σαφής. Αποφεύγουμε να μεταφέρουμε στην απάντησή μας αυτούσια αποσπάσματα από την πηγή (χρησιμοποιούμε μόνο τους ιστορικούς όρους-ορολογία) και να διατυπώνουμε υποκειμενικές κρίσεις (όταν δεν μας ζητούνται). Προσπαθούμε πάντα να γενικεύουμε τις πληροφορίες που μας δίνει η πηγή ακολουθώντας την επαγωγική μέθοδο.

Έκφραση: σωστή χρήση των γραμματικών και συντακτικών κανόνων. Αποφεύγουμε το λογοτεχνικό ύφος, το μακροπερίοδο λόγο.

Δομή: ο λόγος μας δομείται σε πρόλογο, κύριο θέμα, επίλογο. Φυσικά ακολουθούμε βασικές αρχές παραγραφοποίησης.

Παραδείγματα επεξεργασίας γραπτών πηγών

1. Από το βιβλίο «Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου», σελ. 26.

Ερώτηση. Μελετήστε το κείμενο και εξηγήστε τη σχέση θρησκείας και μητριαρχίας. (παράθεμα σελίδας 26. σχ. βιβλίου)

Απάντηση

Στο μινωικό κόσμο ιδιαίτερα σημαντική ήταν η σχέση της Μητέρας-Γης με τον άνθρωπο. Η Γη θεωρείται ζωντανός οργανισμός, ο οποίος ανάγεται σε ισχυρή θηλυκή θεότητα.

Η αντιστοιχία της Μεγάλης Μητέρας στο φυσικό κόσμο είναι η παρουσία της γυναίκας. Αυτή γεννάει τα παιδιά, όπως η Γη γεννάει τους καρπούς, που συντηρούν όλη τη ζωή.

Η γυναίκα-Γη είναι υπεύθυνη για τη συντήρηση της ζωής και των ανθρώπων. Γι' αυτό οι Μινωίτες συνέδεσαν άμεσα και ισχυρά τη γυναίκα με τις θεότητες. Η γυναίκα γίνεται η ιέρεια, που αποτελεί διάμεσο ανάμεσα στους θεούς και τους ανθρώπους, και μεριμνά για την ατομική ευτυχία και προκοπή του ανθρώπινου γένους.

2. Από το βιβλίο «Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου», σελ. 59.

Ερώτηση 2. Να καταγράψετε και να συζητήσετε τους λόγους που έκαναν τους Αθηναίους να αντιδράσουν ιδιαίτερα για την καταστροφή της Μιλήτου (συμβουλευθείτε και το σχετικό παράθεμα της σελίδας 58 «Η Μίλητος»).

Απάντηση

α) Η Μίλητος ήταν ιωνική αποικία με μυθικό οικιστή το γιο του Αθηναίου βασιλιά Κόδρου. Επομένως υπήρχε έντονη συναισθηματική σύνδεση ανάμεσα στην Αθήνα και στη Μίλητο.

β) Η καταστροφή της Μιλήτου (και γενικά η αποτυχία της Ιωνικής επανάστασης) σήμανε για την Αθήνα πλήγμα σοβαρό στις οικονομικές σχέσεις με την άλλη πλευρά του Αιγαίου.

γ) Οι Αθηναίοι μετάνιωσαν που άφησαν την αδελφή πόλη στο έλεος των Περσών. Σίγουρα ένιωθαν ότι θα μπορούσαν να κάνουν περισσότερα.

δ) Από την άλλη υπήρχε και φόβος για αντίποινα των Περσών εναντίον της πόλης τους, πράγμα που έγινε τελικά.

3. Από το βιβλίο «Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου», παράθεμα σελίδας 84.

Ερώτηση. Μπορείτε να εξηγήσετε τη συμπεριφορά των Αθηναίων, όπως αυτή παρουσιάζεται στο παρακάτω απόσπασμα του Θουκυδίδη;

Οι Αθηναίοι, με θλίψη, εγκαταλείπουν τους αγρούς τους

Οι Αθηναίοι, λοιπόν, είχαν ζήσει για πολλούς αιώνες στην ύπαιθρο, σε αυτόνομους οικισμούς. Αλλά και όταν ακόμη οργανώθηκαν σε μια μόνη πολιτεία, εξακολουθούσαν, και οι παλιότεροι και οι νεότεροι, μέχρι του πολέμου αυτού (του πελοποννησιακού) να ζουν στην ύπαιθρο, όπου και είχαν γεννηθεί. Γι' αυτό και δυσφορούσαν με τη μετοικεσία αυτή και, μάλιστα, επειδή μόνο τους τελευταίους καιρούς είχαν συνέλθει από τις ζημιές που είχαν πάθει στα μηδικά. Με θλίψη βαριά εγκατέλειπαν τα σπίτια τους και τους ναούς τους που ήσαν, από τα αρχαία χρόνια, πατροπαράδοτη κληρονομιά τους κι έπρεπε τώρα ν' αλλάξουν τρόπο ζωής. Είχαν ο καθένας το αίσθημα ότι εγκατέλειπε την πραγματική του πατρίδα.

(Θουκυδίδης, Ιστορία, Β, 16, μετ. Α. Βλάχου)

Απάντηση

.....
.....
.....
.....

4. Από το βιβλίο «Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου», σελ. 91.

Ερώτηση 2. Έχει υποστηριχθεί ότι οι Πέρσες πέτυχαν με τη διπλωματία (βλ. παράθεμα στη σελίδα. 90: («Η Ειρήνη του βασιλέως», 386 π.Χ.) ό,τι δεν πέτυχαν με τα όπλα. Μπορείτε να εξηγήσετε τη φράση «Η διπλωματία αποτελεί συνέχιση του πολέμου με άλλα μέσα»;

Απάντηση

Η παραπάνω φράση υποδηλώνει το γεγονός ότι η χρήση πλάγιων μέσων – υποστήριξη φιλικών καθεστώτων, χρηματισμός των ηγετών κτλ. – μπορεί να πετύχει περισσότερα πράγματα από τη χρήση ωμής βίας. Πράγματι, η χρήση άμεσης βίας από μεγάλη δύναμη εναντίον μιας μικρής χώρας οδηγεί στη συσπείρωση όλων εναντίον της μεγάλης δύναμης. Η στρατιωτική κατοχή μιας χώρας μπορεί να πυροδοτήσει ένα ισχυρό κίνημα αντίστασης, με αποτέλεσμα την αιμορραγία σε έμπυχο υλικό (στρατιώτες) και την οικονομική επιβάρυνση της χώρας που πραγματοποίησε την επέμβαση. Η ίδια χώρα μπορεί να επιτύχει πιο εύκολα τη διείσδυση στην ίδια χώρα χρησιμοποιώντας κλασικές μεθόδους, όπως τη δημιουργία κλίματος διαίρεσης («διαίρει και βασίλευε»), την υπογραφή οικονομικών συμφωνιών (οικονομική διείσδυση) κ.ά.

4. Από το βιβλίο «Αρχαία Ιστορία Α' Γυμνασίου», σελ. 97.

Ερώτηση 1. Μελετήστε το παράθεμα «Πνευματικός βίος» της σελίδας 97 και αναφέρετε τους στόχους της πολιτικής των πρώτων Μακεδόνων βασιλέων στον πνευματικό τομέα.

Απάντηση

Οι πρώτοι Μακεδόνες βασιλείς καλούσαν στην αυλή τους διάσημους πνευματικούς ανθρώπους από τη νότια Ελλάδα. Ο Ιπποκράτης, ο ζωγράφος Ζεύξης, ο επικός ποιητής Χοιρίλος, ο Ευριπίδης και πολλοί άλλοι έζησαν και δημιούργησαν στη μακεδονική αυλή. Στόχος αυτών των βασιλιάδων ήταν η πνευματική άνοδος του βασιλείου μέσα από την εισαγωγή του πολιτισμού των νότιων Ελλήνων. Προσπάθησαν με κάθε τρόπο να σπάσουν τα δεσμά της χρόνιας απομόνωσης και της επαφής με τα εχθρικά φύλα του βορρά. Γι' αυτό καλούσαν ό,τι καλύτερο διέθετε η νότια Ελλάδα στον πνευματικό τομέα. Οι Μακεδόνες αρχίζουν σιγά σιγά να διεκδικούν και οι ίδιοι μερίδιο στα ελληνικά δρώμενα σε πολλαπλά επίπεδα και βέβαια και στον πνευματικό τομέα, ο οποίος έχαιρε σημαντικής εκτίμησης από τους Έλληνες.

5. Από το βιβλίο «Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου», σελ. 103.

Ερώτηση 1. Μελετήστε το παράθεμα «Σκιαγραφία του Αλέξανδρου» της σελίδας 97 και σημειώσε τα κύρια χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν τον τέλειο στρατιωτικό ηγέτη. (σελ. 103 σχολικού βιβλίου).

Απάντηση

- α) Η εργατικότητα, η γενναιότητα και η περιφρόνηση στους κινδύνους.
- β) Υπομονή στις στερήσεις.
- γ) Διάκριση σωστού - λάθους.
- δ) Σωστή οργάνωση και εξοπλισμός του στρατού.